

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2018.1\(29\).146532](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2018.1(29).146532)

УДК 130.2

Олена Колесник

ШЕКСПІР ТА САКРАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ БРИТАНІЇ

В статті розглядаються міфопоетичні уявлення про сакральну географію Великої Британії. На прикладі «Короля Ліра» показано, що вони формують смислове тло «британських» п'єс Шекспіра. Врахування цього смислового рівня значно збагачує розуміння тексту.

Ключові слова: сакральне, Британія, Шекспір.

Постановка проблеми. Тема сакрального вивчається здавна, починаючи з праць Е. Дюркгайма, Л. Леві-Брюля, К. Г. Юнга, М. Еліаде. Зверталися і звертаються до неї і українські дослідники, яскравим свідченням чого є існування збірки наукових праць, присвячених саме цій тематиці. Однак, тема сакральної географії Британії в нашій країні відома мало. Ключовим текстом з проблематики є монографія А. та Б. Рісів «Спадщина кельтів», яка, хоча й містить ряд спірних положень, презентує найбільш ймовірну реконструкцію сакрального світу кельтської цивілізації. Ця праця вплинула і на теоретиків, і на письменників, які в тій чи іншій формі відтворювали британську міфопоетику. Проте, наскільки відомо, ця схема досі не використовувалася для аналізу творчості Шекспіра. Уважне прочитання п'єс великого драматурга показує, що локації в них ніколи не бувають випадковими. Це особливо вірно по відношенню до «Короля Ліра», де автор презентує міфологізований образ власної батьківщини (на відміну від римських, чи італійських п'єс), при цьому маючи значно більше свободи для символічних узагальнень, ніж це можливо в жанрі історичних хронік. Мета даної статті – показати, як міфопоетичні уявлення про сакральну географію Британії поглиблюють розуміння шекспірівських текстів.

Під сакральною географією в компаративній міфології розуміється проекція уявлень про якісну неоднорідність простору на реальну територію. Завдяки цьому і загальна просторова структура (опозиція центр/периферія, сторони світу) і конкретні топографічні об'єкти виявляються ціннісно маркованими та співвіднесеними між собою в межах єдиної картини світу.

Виклад основного матеріалу. В шекспірівських творах час та простір постають у скомпресованому та трансформованому вигляді. За добре відомими топонімами проступають напівзабуті (але й досі не втрачені повністю) міфологічні смисли, які суттєво доповнюють характеристику персонажів та надають додатковий вимір сюжету. Чи не найчіткіше це видно в «Королі Лірі». Тут дія відбувається в Британії, що дозволяє автору максимально використати автохтонну традицію. При цьому, на відміну від хронік з їхньою прив'язкою до історичних реалій, міфо-легендарний характер

сюжету надає драматургу особливу свободу.

Всі центральні герої «Короля Ліра» асоціюються з певними локаціями. Зокрема, і герцоги, і графи відомі не за іменами, а лише за своїми «географічними» титулами. В шекспірівських джерелах особисті імена в них були – але драматург свідомо від них відмовився, зменшивши особистісне начало і збільшивши значення «землі та крові».

Згідно з кельтською традицією, яка поділяла країну на п'ять «п'ятин», правителі кожної з них йменувалися королями, причому четверо з них були підлеглими, а один, який правив у центральній області – Верховним. Саме з ним асоціювався принцип сакральної Влади. Географічна структура влади в «Королі Лірі» доволі близька саме до такої моделі.

Подібний горизонтальний поділ світу на чотири сторони і центр добре відомо в міфологічних традиціях багатьох народів. Центр – Пуп Землі – сприймався як джерело енергій, місце безперервного створення світу, точка ієрофанії [3]. Чотири напрями, які розходяться від загального центру, утворювали квадрат – ця геометрична фігура часто виступала символом землі в цілому. Квадратна земля, накрита куполом неба, в проекції дає найпростіший варіант мандали. Це універсально поширена схема світоустрою аж до Нового часу слугувала матрицею, в яку вписувалися реальні географічні дані на картах [6, с. 32–34]. Вона постійно зустрічається в ранньому мистецтві усієї Євразії, а також за її межами. Мандалоподібна схема лежить в плані таких різних споруд як палац Верховного короля Ірландії в Тарі, Ангкор Ват (Камбоджа, індуїзм) і Боробудур (Ява, буддизм). Схожа символіка простежується в Доколумбовій Америці – від держави інків Тауантінсуїу («Чотири сторони світу»), і до таких несхожих між собою північноамериканських культур як пуєбло і сіу. На території України до подібного п'ятичленного поділу світу відсилають деякі артефакти Трипільської культури та фігура Збруцького ідолу з його чотирма гранями-напрямами. В християнській традиції подібна схема лягла, зокрема, в основу численних живописних та різьблених зображень чотирьох Євангелістів по кутах і Христа – в центрі.

Отже, схема світу, яка передбачає чотири напрями і центр, є практично універсальною. Однак, у кельтів сакральний поділ простору вийшов за межі суто міфологічних класифікаційних схем і став політико-соціальною реальністю. Найбільш чітко це помітно в Ірландії, менш виразно – в Уельсі. Поділ на чотири частини та об'єднуючий їх Центр реконструюється для племен Галії. Можна припустити, що до римського завоювання аналогічні схеми були відомі по усій території Британії. Пам'ять про ієрархію земель та їхніх правителів була вельми стійкою і пережила англо-саксонське, а згодом і норманське вторгнення. Навіть у пізньосередньовічних текстах Артур

називається саме Верховним королем Британії.

Кожен з чотирьох просторових напрямів мав своє значення і асоціювався з часом дня, сезоном року, віком, заняттям людини тощо. Схід та південь маркувалися позитивно. Північ, в основному, негативно. Символіка заходу була складною, оскільки поєднувала уявлення про смерть та безсмертя. В Ірландії північ асоціювалася з воїнами та битвами, схід – з виробниками матеріальних благ та благоденством, південь – зі слугами та лютістю, Захід – з носіями духовної традиції та мудрістю [5, с. 138].

Кельтський п'ятичастний поділ Космосу відбився у сучасних творах, які спираються на цю традицію. Найбільш помітно це в жанрі фентезі. Так, у «Хроніках Прідейна» Л. Александера, створених на основі «Мабіногіону», просторова структура країни та рух оповіді повністю відповідають наведеній схемі. Помітно, що письменник використовував теоретичні праці А і Б. Рісів, а також Р. Грейвза. Але при цьому твір викликає враження абсолютного органічного, на відміну від деяких романів, в яких автор явно ставить за мету використати максимальну кількість знайдених в теоретичній літературі мотивів та символів.

Навіть у текстах, набагато більше далеких від власне ірландської та валлійської міфології, зустрічаються дуже схожі схеми. Так, у «Хроніках Нарнії» К. С. Льюїса, які «накладають» християнську символіку на язичницьку, сама Нарнія, а всередині неї – Кам'яний стіл – має явну символіку центру світу. Чотири напрями мають чітку смислову окраску: північ – хаос, дикість; південь – порочна, занадто витончена цивілізованість, рабство та жорстокість; схід і захід – вихід в трансцендентне, початок та кінець.

Дещо дуже подібне ми бачимо в підтексті «Короля Ліра», який перетворює простір п'єси одночасно в сакральний образ Британії і в мандалоподібну карту світу в цілому. Географічна символіка «Ліра» може розглядатися в якості «концентричних кіл»: Британія – Європа – світ в цілому. Від інтерпретатора залежить, який з рівнів обрати в якості базового.

З Центром у Шекспіра співвідноситься сам Лір. Його столиця в трагедії не названа, однак у в шекспірівському джерелі – «Історії Британії» Гальфріда Монмаутського – Лір названий засновником Лестера [1, с. 22]. А це місто, яке в одному з шекспірівських текстів фігурує як таке, що знаходиться в самому центрі Острова. В будь-якому разі, двір Верховного короля – це символічний Центр. Парадоксальність ситуації в тому, що саме з Центру та за ініціативою короля починається розпад держави, причому і сам король починає переміщатися практично по усій країні.

З Північню асоціюються Гонеріля та герцог Альбанський (Альбанія – місцевість в Шотландії, але в даному випадку явно мається на увазі

Шотландія в цілому). З півднем – Регана і герцог Корнуольський. З заходом – Глостер та його сини. Зі сходом – Кент і Корделія. Всі чотири напрями пов'язані з не-англійською культурою. Шотландія та Корнуолл, а також Уельс (який знаходиться безпосередньо «за» Глостером) залишаються частково кельтськими аж до нашого часу. А на сході, за протокою, знаходиться Франція, то ворог, то союзник-суперник, країна дуже близька, але за своєю етноментальністю багато в чому несумісна з Британією.

Протиставлення герцогів за віссю Південь – Північ Шекспір успадкував у своїх попередників. А «графську» вісь Захід – Схід додав сам, отримавши в результаті хрестоподібну діаграму влади.

Намічене протиставлення Півдня та Півночі в боротьбі за владу було по ходу сюжету знято загальною загрозою зі Сходу: герцоги з дружинами єдиним фронтом виступили проти Ліра та Корделії. Однак, і Південь і Північ розпадаються зсередини. «Холодний» північний Олбені рве стосунки з Гонерілею, «вогняний» південний Корнуолл гине, спровокувавши власного слугу.

Співвідношення Захід – Схід виглядає складніше. Символічно вони протистоять як «своє – чуже», але це не заважає їхнім представникам виступити в підтримку одного принципу єдиновладдя, втіленого у персоні Ліра. Локації «Глостер» і «Кент» протиставлені як глибинне, національне, сакральне – і пограничне, іноземне, профанне. Це безпосередньо пов'язано з сюжетом та психолого-символічними характеристиками персонажів: поміняти місцями графів Глостера та Кента неможливо.

Більшість подій відбувається саме на терені Заходу та Сходу. Спочатку – біля замку Глостера, де на вересовій пустоші відбувається пам'ятна буря. В кінці – біля Дувру (графство Кент). Дувр – це початок Британії, ті самі білі скелі, які дали назву Альбіону. І водночас – це найбільш вразливе, найбільш відкрите для завоювань місце в країні.

Як пише Л. Пінський: «Місцевість біля Доверу – *пограничний пункт*: в житті кожного персонажу, в ході всієї дії, в долі трагедійного світу в цілому. Довер – порт, край землі, за Довером море, далі йти, відступати нема куди...» [4, с. 353].

«Кент» – поняття англо-саксонське. Ця територія завжди розглядалася як перший/останній рубіж країни, навіть як потенційний плацдарм ворога, який приходив із-за моря: «...що в Кенті тисячі солдат французьких // До бою вже шиковані стоять», «Кент здався весь, і опору – ніде, // Крім замку Дувру» («Король Джон», IV.2 і V.1, *Паламарчук*). В іншій хроніці з Кентом пов'язується руйнівне повстання Джека Кейда.

В «Королі Лірі» Схід характеризується моральною лояльністю королю, яка межує з політичною зрадою своїй країні. «Ближній» Схід Кента

безпосередньо пов'язаний з «далеким» чи «зовнішнім» Сходом – Францією Корделії.

Символіка Заходу пов'язана з уявленнями про смерть, воскресіння та набуття вічного життя. Крім того, свою особливу семантику має саме місто Глостер. Цей топонім походить від латинізованої кельтської назви Кер Лойу, що фігурує в «Мабіногоні» в якості оселі відьом, з якими має битися герой Передір, щоб врятувати землі своєї сім'ї від спустошення. За рядом рис Едгар доволі чітко асоціюється саме з цим героєм.

В шекспірівських п'єсах місто та графство Глостер нерідко виступає як центр Західної – читай – споконвічної – Британії. З Глостерширом пов'язана дія «Віндзорських пустух», чия особлива невимушеність пояснюється близькістю до місць, добре знайомих самому Шекспіру – інколи його «рідні місця» розуміють розширено, відносячи до неї не лише Уорікшир, але й сусідні землі – Глостершир та Хірфордшир. Близькість Глостершира до Уельсу для Шекспіра не є негативною рисою: в його п'єсах валлійська аристократія і війська нерідко виступають разом з англійськими за ствердження центральної влади, як то бачимо в «Ричарді III». Взагалі, в хроніках законні претенденти на англійський престол приходять з заходу, користуючись підтримкою валлійців, в той час як зі сходу, з боку Дувра, приходять лише незаконні претенденти та французькі загарбники. Ця тема працює і в «Королі Лірі». Адже Корделія, врешті-решт розпочинає військове вторгнення в Британію, з якого просто не може вийти нічого доброго.

Титул герцога Глостерського часто фігурує в хроніках. Він безпосереднім, але водночас дещо сумнівним чином пов'язаний з королівською владою. Це титул королівського бастарда, або узурпатора, або ж засновника не зовсім легітимної, проте успішної династії. Ці конотації треба мати на увазі, оцінюючи роль обох синів Глостера в «Королі Лірі». Крім того, місто Глостер пов'язано і з царевбивством – в його соборі похований король Едуард II, вбитий власною дружиною та її коханцем – доля, якої дивом уникнув Олбені.

Історичний титул герцога Глостерського відмічений трагічними подіями. У Шекспіра його носій – то негідник (Ричард III, хоча сучасні дослідники переоцінюють його характер), то жертва вбивства (дядько короля Томас Вудсток, герцог Глостер в «Ричарді III», та улюбленець народу герцог Хемфрі Глостер в «Генриху VI»).

Отже, конотації титулу «Глостер» у Шекспіра включають, з одного боку, ущербність і пристрасне бажання її компенсувати, нестримні амбіції, злочини та смерть, а з іншого – встановлення королівської влади. Саме ці смисли асоціюються з трьома носіями цього титулу в «Королі Лірі». «Захід» тут тричі міняє представника та валентність, з постійним підвищенням сакральності: 1) старий граф, який виступає на підтримку Ліра у спілці з

Сходом; 2) Едмунд, який веде свою гру з тим, щоб стати правителем Центру; 3) Едгар, який довго залишається у резерві, але в фіналі робить енергійний хід і успадковує Центр.

П'ятичленний географічний поділ кельтських королівств відбився у особливих формах настільних ігор, які постійно згадуються у британських міфах та епосі. Найбільш вивченою є ірландська гра фідхелл, яка, без сумніву, мала сакральне значення. Знайдена дошка для гри розділена на поля (сім на сім), подібно до шахових, які, проте, розрізнялися між собою не кольором, а належністю до однієї з двох зон – центру чи периферії. Один з гравців захищав Центр (Верховного короля), другий – намагався його захопити. Валлійським аналогом фідхеллу був гвідбвілл. Ймовірно, близькою була гра «брандуб» – буквально «чорний ворон» (ці птахи і у кельтів і у германців пов'язувалися з божествами та королями, причому ця символіка залишається до нашого часу – досить згадати воронів Тауеру). В таку настільну гру постійно грають герої «Мабіногону», причому вона символічно репрезентує двобій Порядку та Хаосу, як це взагалі властиво багатьом іграм [2]. Як пишуть Е. та Б. Ріси, «Такі ігри на дошках... співставні з ритуальною грою у кості на тибетських святах, коли далай-лама перемагав людину з народу, яка зображувала царя демонів. В давній Індії рішення про царську владу теж залежало від кидка костей» [5, с. 177].

В шекспірівському філософському дискурсі необхідність постає як правила гри та «гральна дошка», вільні дії людини – як майстерність гравця, випадок (фортуна) – як кидок костей.

Історія Ліра як історія боротьби за царство, може бути записана як партія в фідхелл. Сам Лір, навіть віддавши владу, все ж таки залишається принципом Центру: все відбувається навколо нього та заради нього. Гонеріля та Олбені (Північ) та Регана і Корнуолл (Південь) – грають проти нього. Кент і Корделія (Схід) – за нього. Захід (Глостер та Едгар, а також Едмунд) – є внутрішнє суперечливим: його представники виступають і на боці короля, і проти нього.

Транскрипція цієї партії виглядає приблизно так:

1. Удар Центру по Сходу (Лір виганяє Кента та Корделію).
2. Удар Півночі по Центру (Гонеріля виганяє Ліра).
3. Удар Півдня по Центру (Регана виганяє Ліра).
4. Допомога Заходу Центру (Глостер дає притулок Ліру).
5. Допомога Сходу Центру (Кент евакуює Ліра до Корделії).
6. Окупація Заходу Півднем (Корнуолл та Регана займають замок Глостера, вигнавши господаря).
7. Союз Півночі, Півдня та Заходу проти Сходу (Гонеріля/Олбені, Регана та Едмунд заключають перемир'я між собою).

8. Удар Сходу по коаліції (Корделія веде французькі війська).
9. Поразка Сходу.
10. Розкол серед переможців: Захід проти Півночі (Едмунд проти Олбені). Північ проти Півдня (Гонеріля проти Регани). Два представника Заходу один проти одного (дуель Едгара та Едмунда).

Фінал: в живих залишаються по одному представнику Півночі, Сходу та Заходу. Королівська влада відходить до Заходу, представленого Едгаром – точно так, як і в історичних хроніках. Отже, сакральна географічна схема не протистоїть реальній історії, а «поглиблює» її символіку.

Висновки. Створена Шекспіром в «королі Лірі» «діаграма влади» практично повністю відповідає британській міфопоетичній географії. Це дозволяє зробити висновки щодо значної стійкості ментальних структур, які, незважаючи на всі історичні та етнокультурні зміни, залишилися (і частково залишаються до нашого часу) стабільними протягом багатьох століть. Врахування цієї структури дозволяє краще зрозуміти образи персонажів та загальну розстановку сил в трагедії, а також обґрунтувати висновок про відновлення монархії зі зміною династії у її фіналі. Британська (та загальноєвропейська) міфопоетика в якості імпліцитного сакрального підтексту творчості Шекспіра, а також інших авторів, заслуговує на подальше дослідження.

Список використаної літератури

1. Гальфريد Монмутский. История бриттов // Гальфريد Монмутский. История бриттов. Жизнь Мерлина / Отв. ред. А. Д. Михайлов.– М.: Наука, 1984.– 286 с.
2. Гейзінга Й. Homo Ludens.– К.: Основи, 1994.– 250 с.
3. Еліаде М. Священне і мирське // Еліаде М. Мефістофель і андроген.– К.: Основи, 2001.– С. 7–116.
4. Пинский Л. Шекспир. Основные начала драматургии.– М.: Художественная литература, 1971.– 606 с.
5. Рис А., Рис Б. Наследие кельтов. Древняя традиция в Ирландии и Уэльсе.– М.: Энигма, 1999.– 480 с.
6. Whitfield P. Mapping the World.– L.: The Folio Society, 2000.– 260 p.

Елена Колесник

ШЕКСПИРИ САКРАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ БРИТАНИИ

В статье рассматриваются мифопоэтические представления о сакральной географии Великобритании. На примере «Короля Лира» показано, что они формируют смысловой фон «британских» пьес Шекспира. Учет этого смыслового уровня значительно обогащает постижение текста.

Ключевые слова: сакральное, Британия, Шекспир.

Olena Kolesnyk

SHAKESPEARE AND THE SACRED GEOGRAPHY OF BRITAIN

In the Celtic mythopoetic tradition, the four cardinal points had their own sacred meaning. The most sacred place was the center, which was associated with the principle of the Sovereignty and was the home of the High King. In Shakespearean texts, namely, in «King Lear», we see a similar scheme. Lear himself embodies the principle of the sacred kingship. Other characters are associated with the cardinal points and geographical locations, and this «geographical-symbolical» semantics greatly enriches their depth and complexity. The first geographical axis Shakespeare inherited from his sources: it is the North – South vector, embodied by the two dukes – Albany and Cornwall. The second axis is not found in the previous stories about King Lear, which means that Shakespeare himself has added it to complete the pattern. It is the East – West vector, represented by the earls of Kent and Gloucester and the sons of the latter. The place and title of Gloucester has special semantics. The analysis of the historical chronicles show that connotations of Gloucester include the notion of striving for kingship, crimes, sacrifices and triumph. If we consider this, we will see that the so-called «Gloucester subplot» is more of a «second main» plot, which ends in the establishment of the new dynasty.

Keywords: sacred, Britain, Shakespeare.

References

1. Geoffrey of Monmouth (1984) Istoriya Brittov [Historia Regium Britannia], *Geoffrey of Monmouth. Istoriya Brittov. Zhizn Merlina*, red. A. D. Mikhailov, Moskva, Nauka. 286 p.
2. Huizinga J. (1994) Homo Ludens, *Kyiv*, Osnovy, 250 p.
3. Eliade M. (2001) Svyashchennoye i mirskoye [The Sacred and the Profane], *Eliade M.. Mefistofel i androgin*, *Kyiv*, Osnovy, p. 7–116.
4. Pinskiy L. E. (1989) Magistralnyy syuzhet [Magistral plot], *Moskva*, Sovetskiy pisatel, 412 p.
5. Rees A., Rees B. (1999) Naslediye keltov [Celtic Heritage], *Moskva*, Enigma, 480 p.
6. Whitfield P. (2000) Mapping the World, *L.*, The Folio Society, 260 p.

Стаття надійшла до редакції 4.04.2018.

Стаття прийнята 11.05.2018